

OMMEKEER

principe en realisatie

In het voorwoord van zijn boek *Umkehr: Prinzip und Verwirklichung. Am Beispiel Beichte* (Knecht, Frankfurt am Main, 1979) schrijft Paul Zulehner, dat zich op religieus terrein momenteel in hoog tempo sterke centrifugaalkrachten ontwikkelen. Voor grote groepen mensen is godsdienst nog nauwelijks relevant. Zelfs geëngageerde christenen ervaren in zichzelf een groeiende spanning tussen hun leefmilieu en het erfgoed van de joods-christelijke traditie. Aan het pastoraal handelen van de kerk wordt momenteel dan ook, aldus Zulehner, de klemmende vraag gesteld op welke wijze een halt toegeroepen kan worden aan deze centrifugaalkrachten. Het antwoord luidt, in traditioneel kerkelijke taal: metanoia, ommekeer. Onderstaande is een samenvatting van m.n. blz.93-162 van dit boek, en is bedoeld als inleiding op de rest van het nummer.

bijbelse oproep tot nieuwe levensstijl

Het behoort tot de fundamentele gegevens van het christelijk geloof dat God in de loop van de wereldgeschiedenis er zich voor heeft ingezet, dat mensen niet heilloos voorbijgaan aan hun eigen levensmogelijkheden. De geschiedenis van het joodse volk en vooral leven en werken van Jezus van Nazaret vormen daarvoor het onomstotelijke bewijs. Maar teksten uit het Oude Testament laten er ook geen twijfel over bestaan, dat de mens van meet af aan zijn eigen levensmogelijkheden heeft onderschat. In de loop van de mensgeschiedenis deed een 'traditie van het kwade' zijn intrede, die een sneeuwbal effect van zondigheid teweeg bracht.

Tegenover deze 'traditie van het kwade' staat de verlossende kracht van het christelijk geloof, die in Jezus van Nazaret zijn absolute hoogtepunt bereikte. Met zijn leven en sterven kwam minstens een stukje van die traditie tot stilstand, en gaf hij ruim baan voor een 'traditie van het goede'. Konkreet geformuleerd: hij heeft voor de mensheid nieuwe levensmogelijkheden vrijgevochten. Hiermee is het centrale moment van de verlossing aangegeven. 'Bekeert U' (metanoëite) is niet alleen temporeel gezien het eerste woord van Jezus' prediking, maar ook materieel. Jezus grijpt hiermee terug op de profeten, die in Gods naam opriepen tot een nieuwe levensstijl (Osee 1,1-3; Jer. 2,3 en 3,1). Ook in het Nieuwe Testament staat de oproep tot bekering steeds centraal: de christen moet een 'nieuwe mens' worden, door 'Christus aan te trekken'. Ommekeer betekende voor de vroegste christengemeenten heel konkreet: gelovig toegroeien naar Jezus Christus en zich engageren met de levenswijzen van de christengemeenschap.

De bijbelse teksten kennen overigens verschillende vormen van ommekeer, die zich eerder in hun uitgangspunt dan in doelstelling onderscheiden:

- De oproep van profeten, Johannes de Doper en Jezus waren allereerst bestemd voor het joodse volk. En dat was vertrouwd met de levendige God van Abraham, Isaak en Jakob. Met déze God moesten de joden zich opnieuw verstaan: verandering van hun religieuze grondhouding.
- Mét de eerste missionaire activiteiten duikt een tweede vorm op: de bekendheid met een levende God is geen voorgegeven meer, ommekeer betekent hier niet zozeer meer een verandering van religieuze grondhouding, maar allereerst zich toewenden naar de levende God en zich afkeren van heidense goden.
- Een derde vorm betreft tenslotte mensen, die door de doop christenen waren geworden, maar bij wie de 'eerste liefde' door het uitblijven van de Barousie verkoelde (Openb.2,4). Ommekeer betekent voor hen 'terugkeer': terug naar waar ze zijn begonnen.

eigentijdse uitdaging

Analoog aan de bijbelse vormen van ommekeer, is er ook in deze tijd sprake van verschillende uitgangsposities. Het doel van de oproep tot bekering blijft echter hetzelfde: zich toewenden tot God en Jezus Christus.

- Allereerst treffen we christenen aan die niet alleen door de doop en een christelijke opvoeding van huis uit geleerd hebben een christelijk leven te leiden, maar die ook als volwassen mensen zich deze levenswijze hebben eigen gemaakt. Ook zij worden uiteraard geconfronteerd met de 'traditie van het kwade'. Ommekeer betekent voor deze gelovige christenen in de eerste plaats: zich hiervan afwenden. Positief geformuleerd: het is hen te doen om vernieuwing, om verruiming van hun levensperspektief.
- Vervolgens is er een grondtype van ommekeer dat zich niet zo gemakkelijk laat omschrijven. Te denken valt hier aan mensen die wel geen actief belijdend kerklid zijn, maar bij wie religie heel vaag een rol speelt, voor het dagelijks leven echter nauwelijks zonder enig gevolg. De oproep tot bekering klinkt wel tot hen door, maar alles blijft bij het oude. Om hun geweten te sussen proberen ze God bij hen in dienst te nemen, Hem te gebruiken als beschermend schild en baldakijn. Het is duidelijk dat hier van een echte ommekeer geen sprake kan zijn; integendeel zelfs, een dergelijke houding is alleen maar een ernstige hinderpaal om tot een andere levenshouding te komen.
- Een derde type heeft mensen op het oog die als volwassenen nog geen toegang tot God hebben gevonden. Ze zijn ook op een andere wijze religieus. God is voor hen onbelangrijk. Deze houding treft men niet alleen aan bij onkerkelijken, maar ook bij hen wiens persoonlijke geloofsgeschiedenis zich na hun schooltijd niet verder ontwikkeld heeft, hoewel ze gedoopt en formeel kerklid zijn. Ommekeer is nog altijd mogelijk; voorwaarde hiervoor is een persoonlijk zich toewenden naar een levende, God.

Alle hierboven genoemde typen hebben één gemeenschappelijke grondtrek: iedere mens heeft behoefte aan bekering, de gelovige christen evengoed als de mystiekr-eligieuze of de niet-gelovige mens. Daarom ligt hier een belangrijke taak voor de pastorale praktijk, waarin er rekening mee gehouden zou moeten worden dat de aanknopingspunten aan het verschuiven zijn: de groep christengelovigen wordt kleiner, maar het aantal 'nieuwe heidenen' groeit. In een pastoraal die gericht is op verandering van mensen moet blijvend worden uitgegaan van de oude geloofswaarheid, dat ommekeer altijd een oproep van God aan de mens is: God neemt het initiatief en het is aan de mens om de deur te openen (Openb.3,20). Deze theologische denktraditie laat zien, dat een dergelijke pastoraal slechts voorwaardenscheppend kan zijn, 'en nooit verandering van mensen produktmatig kan bewerkstelligen: de kerk kan alleen maar een 'existentieel inductieveld' creëren, waarin een genadevolle dialoog tussen God en de mens kan plaatsvinden. Maar bekeringsprocessen staan ook in een maatschappelijke kontekst, die wel eens uit het oog wordt verloren. Met als gevolg: het proces blijft al in een eerste fase steken, zet niet verder door. We zullen dit naar twee aspecten uitwerken: individuele bekering als rouwproces en de betekenis van het sociale aspect voor het bekeringsproces.

bekering als rouwproces

'Gij weet toch, dat het doopsel, waardoor wij met Christus Jezus in gemeenschap zijn getreden, ons heeft doen delen in zijn dood? Door de doop in zijn dood zijn wij met Hem begraven, opdat ook wij, zoals Christus door de macht van zijn Vader uit de doden is opgewekt, een nieuw leven zouden leiden. Zijn wij één met Hem geworden door het beeld van zijn dood, dan moeten wij Hem ook volgen in zijn opstanding, in de overtuiging dat onze oude mens met Hem gekruisigd is; daardoor is aan het bestaan in de zonde een einde gekomen, zodat wij niet langer aan de zonde dienstbaar zijn. Want wie gestorven is, is rechtens vrij van de zonde. Indien wij dan met Christus gestorven zijn, geloven wij dat wij ook met Hem zullen leven; want wij weten dat Christus, eenmaal van de doden

verrezen, niet meer sterft, de dood heeft geen ~ac~~ meer over Hem. Door de dood d~ Hij gestorven is, heeft Hij eer~ voor al afgerekend met de zor~; het leven dat Hij leeft, heeft alleen met God van doen. Zo moev ook gij uzelf beschouwen: als dood voor de zonde ~n levend voor God in Christus Jezus' (Rom. 6,3-11).

Het proces van een persoonlijke ommekeer wordt in deze Paulijnse tekst omschreven als een weg, die van de zondige 'oude mens' naar de 'nieuwe mens' in Christus leidt. Deze oude mens (in bovengenoemde pluriformiteit) moet sterven en op deze wijze plaats maken voor de nieuwe mens: een diepgaand veranderingsproces. Positief geformuleerd: er moet ruimte geschapen worden voor een nieuwe levenstraditie. In de taal van menswetenschappen luidt dat: ommekeer als diepgaande verandering in mensen kan als ingrijpende identiteitsverandering verstaan worden.

identiteitskrisis en rouw

'Íntegendeel, ik ben blij, niet om uw droefheid, maar om het berouw dat op uw droefheid gevolgd is. UW verdriet was God welgevallig... Want God welgevallige droefheid leidt tot heilzaam berouw, dat men nooit berouwt, maar de droefheid van de wereld leidt tot de dood'(II Kor.7, 9-10).

Een veranderingsproces dat tot persoonlijke inkeer leidt, kan begrepen worden a;s een identiteitsverandering, die gepaard gaat met eenb ingrijpende identiteitskrisis. Dat gebeurt in fasen: allereerst zien we hoe de oude identiteit wordt afgeschud, daarna volgt de opbouwfase en het zoeken naar de nieuwe identiteit. Het hoofdaksent in de eerste fase ligt op het 'afsterven' (in vaktaal de 'regressieve fase' genoemd); daarna volgt een zich opnieuw naar het leven keren (de 'adaptieve fase'). Het is van het grootste belang in te zien, dat een dergelijk proces veel tijd en energie kost: zoiets gebeurt niet van de ene op de andere dag; een rouwproces van één jaar is geen uitzondering. Zonder tekort te doen aan het theologisch inzicht, dat het initiatief voor de oproep tot bekering uitgaat van God, gaat het wel om een proces met zeer menselijke trekken. Identiteitsverandering en de daarmee gepaard gaande crisis betekent het opgeven van een stukje leefwereld dat men heeft opgebouwd. Dat is een pijnlijk en smartelijk proces: daarom heeft bekering met rouw te maken. Daarom ook zijn plotselinge 'bekerings' meestal niet duurzaam en diepgaand van aard.

weerstand

Wanneer we bekering als een diepgaande identiteitskrisis zien, dan is het te begrijpen waarom we er ons tegen proberen te verzetten. Deze weerstand is in wezen een verzet van de mens tegen het sterven in het algemeen. Wat een mens in de loop der tijden is geworden, geeft hij niet graag op. Hoe ouder men wordt, hoe minder men geneigd is dingen te veranderen. Het is eigen aan de mens zichzelf niet te veranderen, geen onwaarschijnlijke weg in te slaan. Maar dat betekent ook, dat geloven niet zo vanzelfsprekend is. De theologische uitspraak dat wij zondaars zijn en dat bekering en geloof een bevrijdend Godsgeschenk zijn, heeft hier de overhand op de alledaagse ervaring. Een speciale vorm van weerstand is de religieuze.

Godsdienstwetenschappelijke studies tonen aan dat voor veel mensen de weldaad van godsdienst erin bestaat dat de bedreigingen ten opzichte van het leven worden afgewenteld en bescherming geboden aan belangrijk geachte levensdoelen, die mensen in aanraking brengen met 'het heilige'. Aan hun alledaagse werkelijkheid verandert dat echter niets: deze blijft, weliswaar met Gods zegen omhuld, onveranderd de oude realiteit. Het is duidelijk dat deze vorm van religieuze beleving niet tot echte ommekeer leidt: sterker nog: deze in belangrijke mate verhindert.

bekering als sociaal proces

Wie eenmaal heeft ingezien welke weerstanden tegen een diepgaande identiteitsverandering ingebouwd kunnen worden - zelfs door de religieuze mens - begrijpt ook beter dat gemeenschappelijke ondersteuning dit proces kan bevorderen. Voor dit - uiterlijke, sociale - aspekt zijn belangrijke resultaten uit de menswetenschappen ter

beschikking, voornamelijk afkomstig van kennissociologische onderzoeken van m.n. Berger en Luckmann, waarin sprake is van een religieuze verandering als een 'groeizaam proces'. Uit studies van een aantal persoonlijke bekeringsgeschiedenissen blijkt, wat voor belangrijke rol de interactie tussen mensen onderling speelt. Berger en Luckmann noemen een zestal met elkaar samenhangende elementen van zo'n groeizaam veranderingsproces, waarin bekering van mensen als overgang van het ene naar het andere zingevingssysteem begrepen wordt. Deze overgang kan als verandering van een oude naar een nieuwe identiteit gezien worden, en weerspiegelt precies het proces van een persoonlijke ommekeer.

- Nodig is een eigen, specifiek, nieuw zingevingssysteem, een *nieuw soort levenswijze*. Zonder alternatief voor de tot dan toe gevolgde levensstijl kan van verandering geen sprake zijn. In tegenstelling tot het N.T.-beeld van de 'nieuwe mens' zou de kerk met een politiek van goedkope aanpassing aan heersende maatschappelijke normen een fundamentele grondslag van haar eigen werk kapot maken. Ditzelfde gebeurt wanneer deze nieuwe levenswijze zo ver zou afstaan van de huidige levenservaring, dat het onleefbaar wordt. Eerst een kritisch-vernieuwende dialoog tussen kerkelijk erfgoed en huidige levenservaring maakt ommekeer mogelijk. Inzicht in de noodzaak van een nieuwe levenswijze moet er zijn; men kan dit inzicht ook naar binnen *gerichte geloofwaardigheid* noemen.

Vereenvoudigd weergegeven gaat het dus bij deze twee eerste elementen om het belangrijke probleem van de geloofwaardigheid van de nieuwe levensstijl. In de mate dat beide aspecten samenvallen, groeit die geloofwaardigheid. Het lijkt geen twijfel dat we hier voor uiterst gevoelige opgaven van de tegenwoordige kerk staan. Vergeleken met de vroeg-christelijke gemeenten schijnt het in de huidige kerk om een pijnlijk tekort aan naar buiten gerichte geloofwaardigheid te gaan. Dat is een ernstige hinderpaal voor een pastoraal die gericht is op verandering van mensen.

- Hoe belangrijk een *gemeenschap* voor het veranderingsproces is, blijkt ook uit de overige elementen. Vooreerst is er de 'signifikant andere', welke maatgevend voor de ander is (vgl. identifikatiefiguren). In de sociale psychologie spreekt men hier van 'face-to-face-relaties'. Menswording is altijd een proces tussen mensen onderling, die voor elkaar van grote betekenis zijn. Zingeving aan het leven is geen individuele, maar een gezamenlijk opgebouwde en gedragen activiteit.
- *Kommunikatie* is een volgend element. Ommekeer betekent niet alleen een zich afkeren van een 'oude' levensstijl, maar vooral ook een zich aanmeten van een nieuwe levenswijze, dat concreet wordt doordat men in een gemeenschap binnentreedt. Dat is ook de betekenis van het latijnse 'invitare': iemand uitnodigen erbij te horen, binnen te leiden, iets van het eigen leven delen met de ander.
- *Ontkenning en legitimatie*: twee aspecten van eenzelfde element. De oude mens moet worden afgelegd (ontkenning); bij velen gaat dit gepaard met een aantal gevoelens van onbehagen, met name bij hen die eigenlijk het proces niet willen binnestappen, die de bedreiging van de oude mens voor de nieuwe levenswijze niet aan den lijve ervaren. Even belangrijk is de legitimatie: de nieuwe levenswijze vraagt om rationele verantwoording; zelfs het geloof (I Petr.3,15).
- Wil de nieuwe werkelijkheid levensvatbaar blijven, dan is het van belang dat ze ook binnen een gemeenschap levend gehouden wordt. *Duurzame communicatie* is daarvoor een onontbeerlijke voorwaarde. Hier ligt ook de eigenlijke betekenis van het bijbelse 'hypomenein': volharding in het geloof.

tenslotte

Persoonlijke bekeringsgeschiedenissen laten zien, dat de weg die moet worden afgelegd van het ene naar het andere zingevingssysteem, globaal genomen uit vier hoofdfasen bestaat: mobilisatie, nieuwe oriëntatie, konsolidering en tot slot stabilisatie. Zelfs daarna is 'da capo al fine' mogelijk. Waarmee gezegd wil zijn, dat de identiteit van een mens in de

huidige maatschappelijke konstellatie stabiel, maar in wezen steeds te veranderen is, en daarom als voorlopige" identiteit beschreven kan worden. Degenen die het in de kerk niet meer zien zitten, omdat ze daarin niet authentiek meer kunnen leven, moeten bedenken dat hier in wezen ook een grote kans ligt voor een pastoraal die gericht is op verandering van mensen. Zouden zingevingssystemen niet te veranderen zijn, dan zou er ook geen mogelijkheid zijn om aansluiting te zoeken bij de persoon van Jezus van Nazaret, door wie aan mensen een fundamentele keuze tot een andere wijze van leven werd voorgelegd.